

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ТОВАРИСТВ ОСІБ В УКРАЇНСЬКІЙ СОЦІАЛІСТИЧНІЙ РАДЯНСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ В ПЕРІОД НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Овченко О. В.

Стаття присвячена дослідженню особливостей правового регулювання діяльності товариств осіб у період із 1921 по 1931 рр., коли на території сучасної України існувало державно-політичне утворення Українська Соціалістична Радянська Республіка, яка була сформована внаслідок падіння самодержавства в Російській імперії та поразки урядів Української Народної Республіки, Української Держави й Західноукраїнської Народної Республіки в ході Української революції 1917-1921 рр.

Автором схарактеризовано середовище існування приватноправових відносин після набрання чинності першими декретами робітничо-селянського уряду й Конституцією Української Соціалістичної Радянської Республіки 1919 р., а також встановлено напрями цивільноправової політики держави, що існували на момент прийняття Цивільного кодексу Української Соціалістичної Радянської Республіки 1922 р., яким вперше запроваджувалися організаційно-правові форми товариств осіб в Українській Соціалістичній Радянській Республіці.

У статті розглядаються основні джерела правового регулювання діяльності товариств осіб в Українській Соціалістичній Радянській Республіці в період нової економічної політики, зокрема Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки 1919 р., Цивільний кодекс Української Соціалістичної Радянської Республіки 1922 р., Конституція Союзу Радянських Соціалістичних Республік 1924 р., Постанова Центральної виборчої комісії та Ради народних комісарів Союзу Радянських Соціалістичних Республік «Про введення в дію положення про фірму» від 22 червня 1927 р., Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки 1929 р. та інші. Особливо досліджуються джерела запозичення правових конструкцій повного товариства й товариства на вірі, передбачених Цивільним кодексом Української Соціалістичної Радянської Республіки 1922 року, зокрема проєкт Цивільного уложення Російської імперії 1905 р.

Значний обсяг дослідження стосується виявлення специфічних ознак повного товариства й товариства на вірі в українському радянському законодавстві періоду Нової економічної політики. У статті дослід-

жено особливості функціонування товариств осіб та їх учасників в умовах командно-планової економіки й пригнічення приватноправових відносин, здійснено порівняльний аналіз правових конструкцій товариств осіб за законодавством Української Соціалістичної Радянської Республіки періоду Нової економічної політики й чинним українським законодавством, з'ясовано вплив радянського підходу до правового регулювання діяльності товариств осіб на чинне цивільне законодавство України й цивільне законодавство окремих країн пострадянського простору, зокрема Російської Федерації та Білорусі.

За підсумками дослідження зроблено висновок про необхідність урахування особливостей виникнення та розвитку інституту товариств осіб в Україні в контексті гармонізації вітчизняного цивільного законодавства й законодавства країн-учасників Європейського Союзу в процесі євроінтеграції України.

Ключові слова: товариство осіб, повне товариство, товариство на вірі, засновницький договір, складений капітал, Українська Соціалістична Радянська Республіка, нова економічна політика.

Ovchenko O. V. Legal status of partnerships in UkrSSR during the New Economic Policy

This article is devoted to the studies of the peculiarities of the legal regulation of partnerships in the period from 1921 to 1931, when the state-political formation of the UkrSSR, which was formed as a result of the fall of autocracy in the Russian Empire and the defeat of UPR's, WUNP's and Ukrainian State's governments during the Ukrainian revolution of 1917-1921, existed on the territory of modern Ukraine.

The author describes the environment where private law relationships existed after the first decrees of the Workers' and Peasants' Government and the Constitution of the UkrSSR 1919 had entered into force. It is also clarified the directions of the state's civil law policy, that existed at the time of the adoption of the Civil Code of the UkrSSR 1922, which introduced the legal forms of partnerships in the UkrSSR for the first time.

The article considers the main sources of legal regulation of partnerships in the UkrSSR during the New Economic Policy, such as the Constitution of the UkrSSR 1919, the Civil Code of the UkrSSR 1922, the Constitution

of the USSR 1924, the Resolution of the Council of People's Commissars and Central Executive Committee "On the implementation of the provision of the firm" on 22.06.1927, the Constitution of the UkrSSR 1929 and others. The sources of borrowing legal constructions of general partnership and limited partnership, which were provided in the Civil Code of the UkrSSR 1922, in particular, the draft Civil Code of the Russian Empire 1905, are studied separately.

A significant part of research concerns the identification of specific features of general partnership and limited partnership in the Ukrainian Soviet legislation of the NEP period. The article examines the peculiarities of the functioning of partnerships in the conditions of the "command-and-control" type of economy and the suppression of private law relationships. The author made a comparative analysis of the legal structures of partnerships under the legislation of the UkrSSR during the NEP period and current Ukrainian legislation. The article also clarifies the influence of the soviet approach to the legal regulation of partnerships on the current civil legislation of Ukraine and the civil legislation of other post-Soviet countries, including the Russian Federation and Belarus.

The author came to the conclusion that it is necessary to take into consideration the peculiarities of the genesis of the institutions of partnerships in Ukraine in the context of harmonization of national civil law and the legislation of the European Union during the process of Ukraine's European integration.

Key words: partnership, general partnership, limited partnership, founding agreement, contributed capital, UkrSSR, New Economic Policy.

Постановка проблеми та її актуальність.

У всіх правопорядках товариства осіб є історично першими формами об'єднань, що створювалися з метою отримання прибутку.

Нині зовнішня правова й економічна політика України спрямована на поглиблення зв'язків з Європейським Союзом (далі - ЄС). Своєю чергою процес євроінтеграції України зумовлює необхідність гармонізації українського законодавства із законодавством країн ЄС, що може відбуватися в тому числі й у вигляді правових запозичень. Законодавством більшості країн-учасників ЄС закріплено можливість створення організаційно-правових форм товариств осіб, які ще не знайшли свого закріплення в національному законодавстві України, однак є предметом дискусій у науковій спільноті вже тривалий час. Йдеться про партнерські товариства, командитно-акціонерні товариства, негласні товариства й інші.

Разом із тим сприйняття нових та удосконалення наявних форм товариств осіб не може

відбуватися без ґрунтовного дослідження генезису товариств осіб в Україні. Цивільний кодекс Української Соціалістичної Радянської Республіки (далі - УСРР) 1922 р. став першим кодифікованим законодавчим актом, який закріпив чіткі правові конструкції повного товариства й товариства на вірі й значною мірою вплинув на формування чинного національного законодавства в цій сфері.

З огляду на це встановлені в статті результати можуть мати значення для подальшого розвитку вітчизняного цивільного законодавства й правової доктрини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженню цивільноправових інститутів радянського періоду присвячено наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема І.Л. Брауде, В.Д. Гончаренка, С.Н. Ландкофа, С.Н. Братуся, В.І. Касьяненко, О.М. Вінник, О.Р. Кібенко, В.А. Васильєвої, В.В. Луця, С.М. Грудницької та інших. Однак не всі аспекти проблематики інституту товариств осіб викладені вищезазначеними авторами. На думку автора, вдосконалення правового регулювання діяльності товариств осіб в Україні потребує детального аналізу історії виникнення та розвитку цього інституту у вітчизняній юридичній доктрині й законодавстві. Указані обставини зумовлюють актуальність теми дослідження.

Мета статті полягає у вивченні, дослідженні й аналізі правового становища повного товариства й товариства на вірі за законодавством УСРР у період Нової економічної політики (далі - НЕП), порівняння правових конструкцій товариств осіб за цивільним законодавством УСРР і чинним цивільним законодавством України, виявлення спільних і відмінних ознак, встановлення особливостей правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Упродовж ХІХ століття повні товариства й товариства на вірі були досить поширеною формою ведення підприємницької діяльності в Росії, до складу якої входила й значна частина території сучасної України. Як правило, товариства осіб створювалися для ведення малого або середнього й сімейного бізнесу у сферах виробництва, торгівлі, фінансової діяльності або консалтингу [1, с. 7].

Після жовтневої революції 1917 р. регулювання приватноправових відносин і доктрина цивільного права зазнали кардинальних змін. З цього часу Звід законів Російської імперії, який діяв із 13 січня 1835 р. і закріплював правовий статус товариств осіб, фактично втратив свою силу [2].

У період із 1917 по 1922 рр. окремі нормативно-правові акти, які б регулювали діяльність товариств осіб у Російській Соціалістичній Федеративній Радянській Республіці (далі - РСФРР) та її сателітах, не видавалися. Однак наявне законодавство визначало загальну спрямованість регулювання цивільних правовідносин, що надалі вплинуло й на розвиток інституту товариств осіб.

Перші більшовицькі декрети були спрямовані проти приватного капіталу. Зокрема, Декретом Ради народних комісарів (далі - РНК) РСФРР від 26 жовтня 1917 р. було скасовано право приватної власності на землю. Державні, удільні, монастирські, церковні, громадські, приватні й інші землі оголошено надбанням народу без відшкодування їхньої вартості попереднім власникам [3].

Згідно з Декретом Всеросійського центрального виконавчого комітету (далі - ВЦВК) РСФРР від 20 серпня 1918 р. скасовувалося право приватної власності на всі без винятку ділянки, як забудовані, так і не забудовані, що належать приватним особам, промисловим підприємствам, відомствам та установам і знаходяться в межах усіх міських поселень [4, с. 132-135].

Прийнята в 1919 р. Конституція УСРР проголошувала перехід від буржуазного ладу до соціалізму головним завданням диктатури робітників та експлуатованих мас пролетаріату й бідного селянства [5].

Ці й інші нормативно-правові акти створили середовище, в якому головним суб'єктом цивільно-правових відносин була держава, а головним методом регулювання цивільних правовідносин став імперативний. Однак, не зважаючи на таке спрямування цивільноправової політики, не можна стверджувати про цілковите припинення функціонування в системі права УСРР інституту товариств осіб.

До прикладу, в Декреті РНК РСФРР від 23 листопада 1920 р. наголошувалося, що відбудова країни може бути прискорена шляхом залучення приватних підприємств і товариств [6, с. 484]. Дія цього Декрету поширювалася і на територію УСРР згідно з Постановою Всеукраїнського революційного комітету від 27 січня 1920 р. «Про об'єднання діяльності УСРР і РСФРР» [7, с. 10].

Запроваджений у березні 1921 р. на X з'їзді Російської комуністичної партії (більшовиків) (далі - РКП(б)) перехід від воєнного комунізму до нової економічної політики мав на меті відновлення економіки РСФРР після подій Першої світової війни, революції 1917 р. і громадянської війни в Росії. Ідеологія НЕПу формально «послабила»

вороже ставлення більшовиків до приватноправових відносин, однак навіть такий суто декларативний підхід вважався лише тимчасовою поступкою, виправданою необхідністю на шляху побудови комуністичного ладу [8, с. 4].

На практиці ж ставлення до приватноправових відносин у цей період яскраво викладено в словах В.І. Леніна, які були адресовані наркомові юстиції Д.І. Курському: «*Мы ничего «частного» не признаем, для нас все в области хозяйства есть публично-правовое, а не частное. Мы допускаем капитализм только государственный, а государство, это - мы <...>*» [9, с. 398].

Джерела правового регулювання діяльності товариств осіб у період НЕПу. Загалом правове становище товариств осіб у період НЕПу визначалося трьома групами нормативно-правових актів: 1) конституціями - Конституцією УСРР 1919 р.; Конституцією Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі - СРСР) 1924 р.; Конституцією УСРР 1929 р.; 2) Цивільним кодексом УСРР 1922 р.; 3) численними підзаконними нормативно-правовими актами (постановами, положеннями, декретами, директивами, інструкціями й іншими).

Конституцією УСРР 1919 р. було закладено загальні підвалини державної цивільноправової політики, серед яких слід виділити: 1) конституційне закріплення скасування приватної власності на землю та всі засоби виробництва; 2) обмеження прав осіб, які користуються найманою працею з метою отримання прибутку, займаються підприємством, торгівлею або комерційним посередництвом; 3) запровадження загального трудового обов'язку [5].

16 грудня 1922 р. Всеукраїнським ЦВК УСРР було прийнято перший Цивільний кодекс (далі - ЦК) УСРР, який майже повністю відтворював ЦК РСФРР від 31 жовтня 1922 р. [10, с. 18]. В основу кодексу лягли проєкт Цивільного уложення Російської імперії 1905 р. і норми прийнятих у 1917-1921 рр. декретів.

Правове становище всіх товариств регулювалося розділом X «Товариства», який знаходився в третій частині кодексу під назвою «Право зобов'язань» і містив п'ять підрозділів: «Просте товариство», «Повне товариство», «Товариство на вірі», «Товариство з обмеженою відповідальністю» та «Акціонерне (пайове) товариство» [11]. Своєю чергою «товариствами осіб» як окремими учасниками цивільних правовідносин можна назвати тільки повне товариство й товариство на вірі, оскільки акціонерне товариство й товариство з обмеженою відповідальністю в юридичній

науці відносять до товариств (або об'єднань) капіталу, а укладення договору простого товариства не тягне за собою створення юридичної особи, тобто нового, незалежного від засновників суб'єкта права.

У сучасній юридичній науці розміщення правових норм, які стосувалися товариств у розділі «Право зобов'язань» ЦК УСРР 1922 р., вважається окремими авторами недосконалістю юридичної техніки законодавця. Висловлюється думка про те, що їх слід було розмістити в розділі «Загальні положення» [10, с. 19]. З таким висновком слід погодитися, зважаючи на те, що договірне зобов'язання лежало виключно в основі повного товариства, товариства на вірі й простого товариства, однак останнє не вважалося юридичною особою. В основі ж акціонерного товариства й товариства з обмеженою відповідальністю лежало, як відомо, корпоративне правовідношення, а не зобов'язальне.

У радянській науці можливість ведення господарської діяльності у формі товариства осіб в умовах НЕПу обґрунтовувалася такими мотивами.

По-перше, заснування товариств осіб було мотивоване небажанням засновників, які об'єднують особисті ресурси й знання для ведення торгівлі або промислу, залучати найману працю, що вважалося атрибутом капіталізму. Інша, суто економічна обставина, яка спонукала до об'єднання в товариства осіб, полягала в залученні додаткового капіталу для досягнення господарської мети, коли ресурсів одного підприємця було не досить [12, с. 4].

По-друге, за законодавством УСРР торгівля різнорідними товарами створювала для торговця - фізичної особи більше податкове навантаження, ніж торгівля товарами одного роду. Як наслідок, вигода створення товариства осіб полягала ще й у можливості об'єднання кількох фізичних осіб для торгівлі різнорідними товарами під однією фірмою [12, с. 91].

По-третє, створення товариств осіб було мотивовано бажанням засновників розподілити підприємницький ризик в умовах радянського устрою, за якого приватне виробництво й підприємництво вважалися лише тимчасовими явищами на шляху до повного усуспільнення виробництва [12, с. 4].

Перша Конституція СРСР, яка була прийнята 31 січня 1924 р., закріпила дію актів Центрального виконавчого комітету й Ради народних комісарів СРСР на території Української СРР [13].

Прийняття підзаконних нормативних актів у СРСР та УСРР на початку 1920-х років характе-

ризувалося: 1) відсутністю чітких правил щодо їх форми й структури; 2) значною кількістю суб'єктів нормотворчої діяльності; 3) відсутністю чіткого розмежування між законами й підзаконними нормативно-правовими актами; 4) відтворенням у республіканському законодавстві загальносоюзних приписів [10, с. 14].

Найважливішими підзаконними нормативними актами, які регулювали діяльність товариств осіб у період НЕПу, на нашу думку, можна вважати ті з них, що встановлювали порядок використання фірми й порядок реєстрації товариств у торговельному реєстрі.

Вимоги щодо фірми товариства регулювалися Постановою ЦВК і РНК СРСР «Про введення в дію положення про фірму» від 22 червня 1927 р., яка між тим зберігала свою чинність в Україні до 1 січня 2004 р. [14].

Правила реєстрації в торговельному реєстрі й порядок ведення цього реєстру визначалися всесоюзними й республіканськими нормативно-правовими актами. Серед всесоюзних актів це були: Постанова РНК СРСР від 20 травня 1925 р. про затвердження положення про торговельну реєстрацію; Постанова РНК СРСР від 02 квітня 1926 р. про доповнення ст. 17 положення про торговельну реєстрацію; Постанова РНК СРСР від 31 серпня 1927 р. про затвердження положення про торговельну реєстрацію; Постанова ВЦВК і РНК СРСР від 04 грудня 1925 р. про збір за торговельну реєстрацію; Постанова Народного комісаріату внутрішньої та зовнішньої торгівлі (далі - Наркомторг, НКТорг) СРСР від 24 лютого 1927 р. про введення в дію Положення про торговельну реєстрацію від 20 жовтня 1925 р.; Постанова Наркомторгу СРСР від 23 травня 1927 р. про внесення змін до Постанови Наркомторгу СРСР від 24 лютого 1927 р. про введення в дію Положення про торговельну реєстрацію від 20 жовтня 1925 р.; Інструкція Наркомторгу СРСР від 05 квітня 1927 р. про застосування Положення про торговельну реєстрацію від 20 жовтня 1925 р.; Постанова Наркомторгу СРСР про порядок реєстрації філіалів та інших оперативних одиниць, які належать юридичним і фізичним особам, що заносяться до торговельного реєстру. До актів УСРР належали: Правила щодо ведення Управліннями Уповноважених Наркомторгівлі УСРР і Наркомторгом Молдавської Автономної Соціалістичної Радянської Республіки окремих частин Українського розділу III торговельного реєстру СРСР, що видані на підставі арт. 31 постанови РНК СРСР від 31 липня 1927 р. «Устава про торговельну реєстра-

цію»; Постанова про порядок застосування загальносоюзної устави про торговельну реєстрацію від 19 грудня 1927; Додаток № 1 до обіжника НКТоргу УСРР від 19 грудня 1927 р. № 370/11; Додаток № 2 до обіжника НКТоргу УСРР від 19 грудня 1927 р. № 370/11 «Доповнення та зміни, що необхідно внести до реєстрової книги товариств повних і на вірі»; Додаток № 2 до обіжника НКТоргу УСРР від 19 грудня 1927 р. № 370/11 «Доповнення та зміни, що необхідно внести до реєстрової книги філій» [12, с. 152-184].

15 травня 1929 р., під кінець доби нової економічної політики в УСРР було прийнято другу Конституцію, яка передбачала, що вся земля, надра, ліси й води, а також фабрики, заводи, банки, залізничний, водний і повітряний транспорт, засоби зв'язку є соціалістичною державною власністю. Як і попередня, Конституція 1929 р. відносила прибутки від підприємницької діяльності до нетрудових доходів, а особи, які займалися підприємництвом, позбавлялися як активного, так і пасивного виборчого права [15].

Правове становище повних товариств за Цивільним кодексом УСРР 1922 р. Відповідно до статті 295 Цивільного кодексу Української РСР 1922 р. повним визнавалося товариство, всі учасники якого (товариші) провадять торгівлю або промисел під спільною фірмою та за зобов'язання товариства відповідають за все своє майно як солідарні боржники [11].

Наведена норма була повністю запозичена з проекту Цивільного уложення Російської імперії, який розроблявся з 1882 по 1905 рр. і закріплював ряд основних ознак повного товариства [16, с. 434].

По-перше, таке товариство було договірним і визнавалося видом простого товариства. Водночас можливість створення повного товариства надавалася виключно фізичним особам, окрім тих, які володіли статусом державного службовця [17]. Незаконність створення товариств осіб юридичними особами підтверджувалася судовою практикою [12, с. 90].

Серед положень ЦК УСРР 1922 р., які регулювали правове становище повного товариства, немає норми, що б встановлювала мінімальну кількість його засновників, як і відсутнє посилання на ст. 276 цього кодексу, в якій було визначено мінімальну кількість засновників простого товариства. Проте, зважаючи на договірний характер будь-якого товариства осіб, а також враховуючи фундаментальність положень про просте товариство щодо товариств осіб, у радянській

науці визнавалася поширеність за аналогією зі ст. 276 ЦК УСРР і на правовідносини, пов'язані зі створенням повного товариства [12, с. 90].

По-друге, ст. 295 визначалося, що не будь-яке господарювання могло бути предметом діяльності повного товариства, а тільки торгівля або промисел. Водночас законом не заборонялося створення товариств, засновницький договір яких визначав предметом їх діяльності універсальну торгівлю або універсальний промисел, а не якісь окремі їх види [12, с. 91].

По-третє, учасники повного товариства діяли під спільною фірмою, тобто найменуванням. Фірма товариства повинна була містити прізвища учасників і вказуватися в засновницькому договорі. Як уже зазначалося, порядок використання фірми регулювався спеціальним Положенням від 22 червня 1927 р.

По-четверте, учасники товариства несли відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном як солідарні боржники, в тому числі й за зобов'язаннями, які виникли до вступу в товариство. Як видно зі ст. 311 кодексу, учасник, що вибував із повного товариства, відповідав за зобов'язаннями товариства ще впродовж 2-х років із дня затвердження звіту за рік вибуття його зі складу товариства. Водночас на відміну від чинного ЦК 2004 р. звернення стягнення на майно окремих учасників допускалося лише у випадку банкрутства товариства або після його ліквідації. Крім того, за ЦК 1922 р. учасники товариства несли повну відповідальність за зобов'язаннями, що виникали з правочинів, укладених сторонами в інтересах товариства [11].

Згідно зі ст. 296 ЦК УСРР 1922 р. про заснування повного товариства його засновники повинні були подати заяву до установи, яка вела торговельний реєстр за місцеперебуванням товариства. Про зміну відомостей, які були викладені в первинній заяві, про припинення товариства, про призначення або обрання ліквідаторів і зміну їх складу учасники товариства також зобов'язувалися подати заяву до відповідної установи. Підписи засновників на всіх заявах, які подавалися для внесення або зміни відомостей у торговельному реєстрі, посвідчувалися належним чином. Проте кодекс не містив вказівки саме на нотаріальне посвідчення підписів [11].

Повне товариство визнавалося юридичною особою з дня внесення відомостей про нього до торговельного реєстру. Кожен учасник діяв від імені товариства одноособово, якщо інше не передбачалося засновницьким договором. Водночас дії або

розпорядження учасника товариства могли бути припинені на вимогу іншого учасника. Якщо учасник діяв від імені товариства на підставі довіреності, то вона могла бути скасована іншим учасником, який брав участь в її видачі або мав право її видавати. Якщо ж повноваження учасника щодо ведення справ товариства були передбачені в засновницькому договорі, то такі повноваження могли бути обмежені або припинені тільки судом на вимогу всіх інших учасників або їх більшості залежно від положень засновницького договору [11].

Цивільний кодекс 1922 р. не встановлював вимог щодо відомостей, які повинні були міститися в засновницькому договорі повного товариства, однак такі вимоги були встановлені щодо заяви про реєстрацію товариства в торговельному реєстрі.

Засновницький договір укладався в письмовій формі, а підписи засновників підлягали нотаріальному посвідченню. Недотримання цих вимог тягло за собою наслідок у вигляді недійсності правочину згідно зі ст. 297 ЦК УСРР 1922 р. Слід зауважити, що ст. 120 чинного ЦК України 2004 р. вимагається укладення засновницького договору повного товариства лише в простій письмовій формі [18].

Окремі науковці зазначають, що відсутність чітко окресленого розміру внеску учасника до складеного капіталу товариства за ЦК УСРР 1922 р. не дозволяла ставити питання про наявність у такого учасника визначеного майнового права в складеному капіталі товариства [19, с. 17].

Дійсно, засновницький договір повного товариства за ЦК УСРР 1922 р. міг бути укладеним без зазначення інформації про вид і розмір вкладів учасників. Проте в такому випадку діяла презумпція рівності вкладів згідно зі ст. ст. 278 і 299 цього кодексу. Крім того, розмір складеного капіталу товариства зазначався в заяві, яка подавалася для внесення відомостей про товариство до торговельного реєстру й, відповідно, в самому реєстрі. Отже, майнове право учасника в складеному капіталі товариства все ж існувало, хоча визначення його обсягу могло викликати труднощі на практиці.

Учасникам повного товариства заборонялося здійснювати розподіл прибутків товариства у випадку, якщо внаслідок отриманих збитків вартість чистих активів товариства стала меншою, ніж розмір складеного капіталу, відомості про який містилися в торговельному реєстрі. Це тривало до тих пір, поки вартість чистих активів не досягне розміру складеного капіталу. Указана норма

фактично встановлювала додаткові гарантії для кредиторів товариства, однак була недоцільною у зв'язку з повним характером відповідальності учасників за зобов'язаннями товариства. Цікаво, що така норма збереглася і в чинних Цивільних кодексах Російської Федерації [20] та Республіки Білорусь [21], однак відсутня в ЦК України 2004 р.

ЦК УСРР 1922 р. також містив заборону на укладення учасниками повного товариства за свій кошт або коштом третіх осіб правочинів, однорідних із тими, які складають предмет торговельної або промислової діяльності товариства. Указана норма запобігала конкуренції приватних і загальних інтересів учасників товариства. Її порушення зобов'язувало відповідного учасника відшкодувати шкоду товариству або передати усе майно або кошти, отримані від однорідного правочину.

Якщо засновницький договір було укладено на невизначений строк, то про вихід із товариства учасник повинен був заявити не менш як за 6 місяців до фактичного виходу з товариства. Дострокова відмова від участі в строковому товаристві допускалася лише з поважних причин, однак переліку таких причин або критеріїв визначення їх поважності кодекс не передбачав.

На відміну від чинного ЦК України 2004 р., у ЦК УСРР 1922 р. було відсутнє положення про можливість виключення учасника з повного товариства.

Припинення повного товариства відбувалося у випадках: 1) смерті будь-кого з учасників; 2) оголошення будь-кого з учасників недієздатним; 3) подання будь-ким з учасників вимоги про припинення безстрокового товариства; 4) дострокової відмови учасника від участі в строковому товаристві; 5) закінчення строку, на який було створено товариство; 6) досягнення або об'єктивної неможливості досягнення мети товариства; 7) вимоги кредитора, який звернув стягнення на частку учасника в складеному майні; 8) рішення учасників про припинення товариства; 9) визнання його банкрутом за рішенням суду [11].

У випадку ліквідації повного товариства за рішенням суду останній самостійно призначав ліквідаторів, якими не могли бути учасники товариства, що ліквідується. Під час ліквідації товариства з інших підстав ліквідаторами могли бути як учасники товариства, так і обрані ними треті особи. Ліквідатори не з-поміж учасників товариства мали право на винагороду за участь у ліквідаційній процедурі. Після закінчення ліквідації товариства ліквідатори повинні були подати ліквідаційний звіт учасникам товариства або до суду, якщо ліквідація проводилася за його рішенням.

Загалом значна кількість положень ЦК УСРР 1922 р. у частині правового регулювання діяльності повних товариств міститься і в Цивільному кодексі України 2004 р. Окремі норми кодексу 1922 р. були обґрунтовано відкинуті під час створення чинного ЦК України, однак зберігаються в цивільних кодексах Росії та Білорусі.

Правове становище товариств на вірі в період НЕПу. Товариством на вірі за ЦК УСРР 1922 р. визнавалося товариство, яке було засноване для ведення під спільною фірмою торгівлі чи промислу й складалося з одного або декількох учасників, що відповідали перед кредиторами товариства всім своїм майном (необмежено відповідальні товариші), й одного або декількох учасників, відповідальність яких обмежувалася їх вкладами в товариство (вкладники).

Поняття «товариство на вірі» використовувалося в російській цивілістиці й законодавстві Російської імперії замість поняття «командитне товариство» із часів Маніфесту Олександра I від 1 січня 1807 р. [22, с. 972].

Як і повне товариство, товариство на вірі: 1) було договірним товариством; 2) предметом його діяльності була торгівля або промисел; 3) його учасники діяли під спільною фірмою.

Договірний характер товариства на вірі стосувався тільки повних учасників. Вкладники не були сторонами засновницького договору. Водночас кодекс 1922 р. не передбачав спеціального установчого документа для товариства на вірі з одним повним учасником. За чинним ЦК України таким документом є меморандум.

Що стосується фірми товариства на вірі, то імена вкладників у ній не зазначалися, крім випадку, коли товариство набуло фірму, в якій вже було зазначено ім'я вкладника. Така ситуація могла виникнути за умови придбання товариством певного підприємства, яке згідно зі ст. 54 ЦК УСРР 1922 р. визнавалося об'єктом цивільних прав [11].

Проте на відміну від повного товариства на вірі містило дві категорії учасників: 1) повних учасників, які несли солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном; 2) вкладників, які за загальним правилом несли відповідальність тільки в межах своїх вкладів.

Заснування товариства на вірі передбачало наявність не менше ніж одного повного учасника й хоча б одного вкладника.

Відмінність таких категорій учасників товариства на вірі полягала в тому, що відносини між повними учасниками й товариством мали як особистий, так і майновий характер, а відносини

між товариством і вкладниками носили виключно майновий характер, оскільки вкладом останніх могло бути тільки майно. З огляду на це вкладниками в товаристві на вірі могли бути як фізичні, так і юридичні особи. Мало того, командитистами могли виступати навіть волосні виконавчі комітети й сільські ради. Державні органи зі статусом юридичної особи й фізичні особи зі статусом державного службовця не могли бути ні компліментарями, ні командитистами [12, с. 136].

На відміну від чинного ЦК України 2004 р. кодекс 1922 р. не містив заборони для повного учасника товариства на вірі бути одночасно і його вкладником. У кодексі 1922 р. також відсутнє обмеження щодо граничного сукупного розміру вкладів командитистів до складеного капіталу товариства.

Обсяг прав та обов'язків вкладників і повних учасників за ЦК УСРР 1922 р. значно відрізнявся. Зокрема, вкладники не мали обов'язку особистої участі в діяльності товариства, могли брати участь в управлінні товариством тільки як уповноважені представники, не мали права заперечувати проти дій повних учасників (за винятком наявності у вкладника статусу уповноваженого), не мали права вимагати повернення їхнього вкладу коштом особистого майна повного учасника. Водночас вкладник володів правом отримувати інформацію, яка містилася в річному балансі товариства, й перевіряти її правдивість, а також правом вчинення правочинів, однорідних із предметом діяльності товариства. Крім того, у випадку банкрутства товариства вкладники після задоволення вимог кредиторів мали переважне право на одержання своїх вкладів у порівнянні з повними учасниками.

Повні учасники товариства на вірі несли відповідальність перед третіми особами всім своїм майном. Своєю чергою командитисти відповідали за зобов'язаннями товариства: 1) вкладом або своїм майном у розмірі вкладу, якщо вклад не було внесено або було внесено неповністю; 2) неправильно одержаним прибутком. До останнього пункту належав помилково нарахований і виплачений вкладнику прибуток, а також прибуток, який не підлягав розподілу у зв'язку з тим, що вартість чистих активів товариства стала меншою, ніж розмір складеного капіталу [12, с. 148].

Повна відповідальність вкладників за зобов'язаннями товариства наступала, якщо: 1) ім'я вкладника за його згодою було вказане у фірмі товариства на вірі; 2) вкладником без достатніх повноважень було вчинено правочин від імені товариства [11].

Правове регулювання діяльності товариств на вірі здійснювалося з урахуванням положень Цивільного кодексу УСРР 1922 р., які стосувалися повних товариств, зокрема щодо: 1) предмету діяльності товариства; 2) порядку й форми укладення засновницького договору; 3) статусу юридичної особи; 4) обов'язку поповнення вкладів коштом прибутку; 5) управління справами товариства; 6) припинення товариства; 5) ліквідації товариства за рішенням суду; 6) відповідальності учасників за зобов'язаннями товариства, які виникли до їхнього вступу й товариство й після виходу з товариства.

Описана конструкція товариства на вірі значною мірою відповідає конструкції командитного товариства, яка передбачена чинним Цивільним кодексом України. Результати аналізу Цивільних кодексів Білорусі й Російської Федерації також свідчать про незначні зміни в правовому регулюванні діяльності товариств на вірі за останні сто років.

Висновки. Дослідження функціонування інституту товариств осіб в УСРР в умовах НЕПУ наштовхує нас на такі висновки. Запровадження нової економічної політики в УСРР декларувалось із метою відновлення народного господарства після подій 1917-1921 рр. Водночас цивільноправову політику УСРР визначала значна кількість нормативно-правових актів, які були прийняті в період воєнного комунізму й передбачали скасування права приватної власності на землю, на нерухомість у містах, конституційне обмеження прав осіб, які отримують доходи від підприємницької діяльності тощо. Прийнятий 31 жовтня 1922 р. Цивільний кодекс УСРР не був повною мірою надбанням радянської правової доктрини й комуністичної ідеології. Значна частина його положень, в тому числі й стосовно товариств осіб, були запозичені з проєкту Цивільного уложення Російської імперії 1882-1905 рр. З огляду на це можемо стверджувати про певний дисонанс між нормами декретів 1917-1921 рр., які регулювали приватноправові відносини імперативним методом, і нормами Цивільного кодексу УСРР 1922 р., які характеризувалися відносною диспозитивністю. Як наслідок, хоча кодекс і передбачав можливість внесення до складеного капіталу товариства приватного майна, проте обсяг майна, яке могло перебувати в приватній власності, суттєво обмежувався декретами 1917-1921 рр.

Цивільний кодекс 1922 р. передбачав створення товариств осіб у формі повного товариства й товариства на вірі. Кодекс досить широко регу-

лював правове становище товариств осіб, хоча містив і ряд недоліків, серед яких: 1) розміщення норм, які регулювали правове становище товариств капіталу, в частині «Право зобов'язань»; 2) заборона розподілу прибутку повного товариства, якщо вартість чистих активів була меншою, ніж розмір складеного капіталу; 3) відсутність чітких вимог до змісту засновницького договору товариства осіб; 4) відсутність норм, які регулювали порядок створення товариства на вірі з одним повним учасником.

Окрім Цивільного кодексу, правові норми, які визначали правове становище товариств осіб, закріплювалися в підзаконних нормативно-правових актах, які не мали впорядкованої ієрархії. Серед них найважливішими були ті, які стосувалися порядку використання фірми й реєстрації товариств у торговельному реєстрі.

Закріплені в ЦК УСРР 1922 р. конструкції повного товариства й товариства на вірі були використані під час створення чинного Цивільного кодексу України. Окремі положення авторами чинного ЦК України були відкинута, однак зберігають свою чинність у Цивільних кодексах Білорусі й Російської Федерації.

Незважаючи на достатнє регулювання діяльності товариств осіб кодексом 1922 р., останні не набули широкої популярності в підприємницькому обороті. Академік С.Н. Братусь у 1950 р. зазначав, що «приватних товариств давно уже не існує» [23, с. 127], із чого можна зробити висновок, що, хоча ЦК УСРР 1922 р. і передбачав номінальну можливість створення повних товариств і товариств на вірі, проте в умовах соціалістичного устрою такі суб'єкти цивільного права не мали середовища для фактичного існування.

Література

1. Грудницька С.М., Шеремет О.С. Правове регулювання організації і діяльності підприємств та їх об'єднань у формі повних товариств : монографія. Чернігів : Держ. ін-т економіки і упр. МОН України, 2007. 160 с.
2. Енциклопедія історії України : в 10 т. / ред. рада : В.А. Смолій (гол.) та ін. ; Ін-т історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2005. Т. 3. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zvid_zakoniv_Ros_imp.
3. Енциклопедія історії України : в 10 т. / ред. рада : В.А. Смолій (гол.) та ін. ; Ін-т історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2004. Т. 2. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Dekret_pro_zemlyu_1917.

4. Декреты советской власти : в 2 т. Москва : Государственное издательство политической литературы, 1957. Т. 1. 626 с.
5. Конституція Української СРР від 14 березня 1919 р. *Збірник законів УСРР*. 1919. № 19. Ст. 204.
6. Общие экономические и юридические условия концессий : Декрет СНК от 23 ноября 1920 г. *Собрание узаконений РСФСР*. 1920. № 91. С. 484-485.
7. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1919-1920 рр. Харьков : Правительственная типография. Конторская улица, 1921. № 21-23. 790 с.
8. Алієва-Барановська В.М. Коротка історія Цивільних кодексів України. *Юридична Україна*. 2015. № 3. С. 4-9.
9. Ленин В.И. Июнь 1921 - март 1922. Полное собрание сочинений : В 55 т. Москва : Издательство политической литературы, 1970. Т. 44. 726 с.
10. Дзейко Ж.О. Особливості становлення вітчизняної законодавчої техніки в радянський період у контексті кодифікації законодавства 1920-х років. *Наше право*. 2014. № 3. С. 13-21.
11. Цивільний кодекс Української СРР від 16 грудня 1922 р. *СУ УСРР*. 1922. № 55. С. 780.
12. Вавин Н.Г., Вормс А.Э. Товарищества простое, полное и на вере. Научно-практический комментарий к ст. ст. 276-317 гражданских кодексов РСФСР и УССР. Москва, 1928. 194 с.
13. Конституция (Основной Закон) Союза ССР от 31 января 1924 г. URL: <https://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1924/>.
14. Щодо введення в дію положення про фірму : Постанова ЦВК та РНК Союзу ССР від 22 червня 27 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002400-27/ed20040114#Text>.
15. Конституція Української СРР від 15 травня 1929 р. *Збірник законів УСРР*. 1929. № 14. Ст. 100.
16. Гражданское уложение. Книга пятая: Обязательства. Проект высочайше учрежденной редакционной комиссии по составлению Гражданского уложения. Санкт-Петербург : Типография Правительствующего Сената, 1899. Т. 3. 568 с.
17. Временные правила о службе в государственных учреждениях и предприятиях : Постановление СНК УССР от 7 февраля 1923 г. *Собрание законов УССР*. 1923. № 5. С. 93.
18. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
19. Васильєв Є.О. Об'єкти цивільних правовідносин в УСРР у період нової економічної політики. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2019. № 6. С. 14-19. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2019/3.pdf.
20. Гражданский кодекс Российской Федерации : Федеральный Закон от 30 ноября 1994 г. № 51-ФЗ. URL: <https://www.zakonrf.info/gk/>.
21. Гражданский кодекс Республики Беларусь : Закон Республики Беларусь от 07 декабря 1998 г. № 218-3. URL: <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9800>.
22. О дарованных купечеству новых выгодах, отличиях и преимуществах и новых способах к распространению и усилению торговых предприятий : Высочайший Манифест Александра I от 01 января 1807 г. *Полное собрание законов Российской империи*. Санкт-Петербург : Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. Собрание I. Т. 29. С. 971-979.
23. Братусь С.Н. Субъекты гражданского права. Москва, 1950. 368 с.

Овченко О. В.,
аспірант кафедри судочинства
Навчально-наукового юридичного інституту
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника